

9.10.2014

De voorspellende waarde van psychologische testen

De meetbare mens

Wie heeft ze nog nooit ingevuld, de testjes in tijdschriften die antwoord geven op prangende vragen als: Welke partner past bij mij? Hoe bereik ik mijn ambities? Wat is de waarde van die testjes en van psychologische testen in het algemeen?

'Bij het meten van denken kom je snel uit op het meten van intelligentie. Intelligentietesten waren er al vanaf het eind van de negentiende eeuw. Ook in de huidige tijd leveren intelligentietesten, in diverse vormen, een belangrijke bijdrage in de voorspelling van werkprestaties, juist in de hogere functies. Daarnaast zijn er voor het meten van andere kenmerken, zoals persoonlijkheid en temperament, instrumenten ontwikkeld. Aan het woord is Rendel de Jong, arbeids- en organisatiepsycholoog aan de Universiteit Utrecht. Zijn faculteit Sociale Wetenschappen organiseert dit voorjaar met het Universiteitsmuseum een tentoonstelling over persoonlijkheid. De bezoeker kan zich daar onderwerpen aan diverse testen.

Ben je een boef of een slimmerik: welk gezicht spreekt je het meeste aan? De man in het midden van deze Szondy-test is Rendel de Jong.

Achterhaalde methodes

Testen die nu hilarisch aandoen, werden vroeger serieus ingezet voor diagnose- en selectiedoeleinden. Bij de Szondy-test (zie foto) kregen de proefpersonen een album te zien met gezichten van boeven, domme mensen en slimme mensen; zij moesten aangeven welk gezicht hen het meeste aansprak. De veronderstelling was dat een boef een boef uitzoekt en een slimmerik een slimmerik. Ook de zogenaamde projectietesten werden veel gebruikt, zoals de inktvlektest van Rorschach. Daarbij moesten de proefpersonen vertellen wat ze in de inktvlek zagen, waarop de therapeut persoonlijke karaktertrekken toekende aan deze interpretatie. Inmiddels is gebleken dat de voorspellende waarde ook van dit soort testen gering is. Er zijn tegenwoordig gestandaardiseerde methoden die verschillen in persoonlijkheid beter tot hun recht laten komen.

Sociale intelligentie

Intelligentie zoals gemeten met een intelligentietest is niet het enige wat telt. Het gaat er ook om hoe je in de sociale omgang bent en of je je kunt inleven in anderen: die eigenschappen die je succes kunnen bepalen in relaties of in een carrière. Bijna iedere hoogopgeleide is wel eens onder-

Foto: Marijn Alders

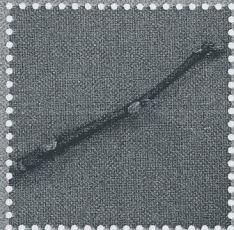
Los de rebus op en win!

Illuster verloot onder de goede inzenders van deze rebus vijf exemplaren van De Geschiedenis van het Denken van André Klukhuhn. Stuur je inzending voor 16 april naar illuster@uu.nl onder vermelding van 'rebus'.

Dr. André F.W. Klukhuhn (zie foto) organiseerde als stafleid en later directeur van Studium Generale tussen 1973 en 2004 naar schatting 2500 lezingen en symposia. Hierdoor ontpopte hij zich in de loop der jaren als cultuurfilosoof en historicus van ideeën. In 2003 leidde dit tot zijn boek De Geschiedenis van het Denken. Dit boek geeft een prachtig overzicht van pogingen die de mens in de loop van de geschiedenis heeft ondernomen om greep te krijgen op zijn omgeving.

Foto en rebus: Ype Driessen

-g

b=f

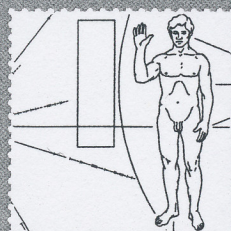
-m,-s

n=t

re=eg

m=v

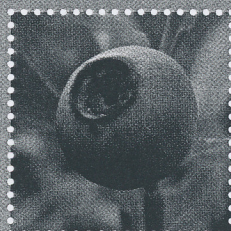
ze=s

l=i

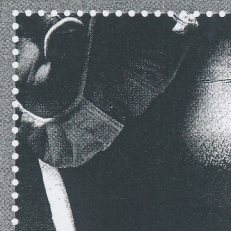
v=n

b=d

-w

-s,+es

worpen aan een assessment in de race om een baan. Een dergelijk beoordelingsprogramma onderscheidt zich van andere selectietesten doordat er altijd een simulatie van de praktijk in zit, zoals een rolspel. Zo'n simulatie heeft echter volgens De Jong lang niet altijd extra voorspellende waarde ten opzichte van de intelligentietest en de persoonlijkheidstest die meestal ook deel uitmaken van het assessment.

'Ook de hedendaagse psychologie worstelt nog steeds met de betrouwbaarheid van testen.'

Dit blijkt bijvoorbeeld uit een onderzoek in 1995 waarin 100 managers een ontwikkelingsassessment doorliepen. Ze werden getest op acht competenties, waaronder stressbestendigheid, ambitie, plannen en organiseren. Tien jaar later werd onderzocht of er een samenhang was tussen enerzijds de assessmentresultaten en anderzijds het bereiken van een senior managementfunctie en het effectief functioneren in de functie. Het resultaat bleek alleen te correleren met het wel of niet bereiken van die hogere functie. En het hele effect bleek alleen te berusten op één competentie: de ambitie van de proefpersoon.

De Jong: 'Het onderstreept het belang van weten wat je wilt meten. Ook de hedendaagse psychologie worstelt nog steeds met de be-

trouwbaarheid van testen. Het probleem is dat veel van de beoogde 'brede competenties' erg moeilijk meetbaar te maken zijn, zeker in een simulatie van beperkte duur. Relatief goede resultaten kunnen wel worden bereikt met het meten van specifieke kennis en vaardigheid. Kortom, er is nog steeds interessant werk te doen in de ontwikkeling van valide instrumenten voor selectie en loopbaanadvisering.'

Populaire testjes

Volgens De Jong kunnen de vragenlijstjes in tijdschriften best goed zijn wanneer een aantal cruciale dimensies worden meegenomen. Neem als voorbeeld de vraag welke baan bij iemand past. Houdt deze persoon van regels? Kies dan voor een organisatie waar veel structuur is en procedures op papier staan. Rendel de Jong: 'Dat zijn natuurlijk conclusies die je op je klompen aanvoelt. De uitdaging in ons vak is nu juist om die verbanden die niet voor de hand liggen te doorgronden en aan te tonen.'

[Wilma de Lange]

Zin en onzin over onszelf

Van 12 juni 2007 tot september 2008 loopt in het Universiteitsmuseum de tentoonstelling 'Karakter – zin en onzin over onszelf'. De tentoonstelling presenteert de huidige kennis over persoonlijkheid. De tentoonstelling zal onder andere in het teken staan van de zin en onzin over het meten van de persoonlijkheid. Meer informatie: www.museum.uu.nl.

‘De puntjes op de i vergen nog wat tijd’

16.10.2014

De mistige taal van de formatie

De formatietijd vraagt het tegennatuurlijke van Haagse politici. Radiostilte is het devies. De politici mijden de schijnwerpers en negeren camera's en microfoons. De schaarse woorden die vallen, vormen een rijke bron voor taalliefhebbers.

speelt zich in Den Haag een ritueel af uit de vorige eeuw. Of zoals een van de informateurs, Uri Rosenthal, zei:

Kees Boonman - PARLEMENTAIR JOURNALIST

Jaap de Jong - REDACTEUR ONZE TAAL; BEIDEN OOK DOCENT JOURNALISTIEK EN NIEUWE MEDIA, UNIVERSITEIT LEIDEN

Natuurlijk begrijpen wij uw nieuwsgierigheid om op elk moment het naadje van de kous te willen vernemen. (...) Soms is het zo dat je de zaak dient door meters te maken buiten het licht van uw camera's, schijnwerpers. Maar ik zeg u toe, op gepaste momenten zult u van ons horen. Voorlopig echter houden wij het op radiostilte, tv-stilte, camerastilte en munten wij ook het woord *ont-twitte- ren*.

Wie met zijn rug naar de viskraam op het Haagse Buitenhof staat, het oog schuin omhoog richt op een raam linksboven de toegangspoort van het Binnenhof, kan zien waar het gebeurt. Daar achter dat raam worden elke keer nadat er verkiezingen zijn gehouden weer politieke toverformules bedacht. Het is de plek waar wensen en verlangens van tafel worden geveegd, compromissen worden gesmeed en carrières beginnen en eindigen. Hier wordt geschaakt op het hoogste niveau en een kabinet tot leven gebracht.

zoamlens gebruiken en een hoogwerker bestellen. Maar het heeft allemaal geen zin. Vlak voordat de kabinetsformatie in het gebouw van de Eerste Kamer begint, wordt de onderhandelingsruimte van onder tot boven gecontroleerd en beveiligd. Het raam laat wel licht maar geen pottenkijkers toe. Uit deze ruimte lekt geen informatie weg. Het enige waarneembare bij het raam was deze zomer de plaatsing van een aircoapparaat aan de buitenmuur.

■ **EEN VERPULVERD TAFEREEL**
Radiostilte. Dat is het woord van de kabinetsformatie versie 2010. In een tijdperk waarin nieuws soms al bekend is nog voordat het heeft plaatsgevonden,

Tijdens de verkiezingscampagne werd van elke stap van de lijsttrekkers verslag gedaan. Maar na de verkiezingen was dat dus anders. De “complexe” uitslag zou het moeilijk maken een kabinet samen te stellen. De grootste partij, de VVD, kreeg, hoewel zij had gewonnen, slechts een vijfde van de stemmen. De tot dan toe grootste partij, het CDA, verloor de helft van haar zetels en kwam op 21. De PVV van Wilders ging van 9 zetels naar 24 en de PvdA verloor, maar kreeg slechts één zetel minder dan de VVD en kwam uit op 30. Kortom, een

Ach, hoe vaak hebben politieke journalisten niet een masterplan bedacht. Richtmicrofoons plaatsen, een super-

verbrokkeld politiek speelveld, door informateur Rosenthal “een verpulverd tafereel” genoemd en dus een lastig gegeven voor een formatie. Gebruiken politici vóór de verkiezingen grote woorden, na het bekend worden van de stembusuitslag loopt men in Den Haag op weg naar een nieuw kabinet meestal verbaal op kousenvoeten. Want niemand kan alleen regeren. Informateur Rosenthal verwoordde het zo: “(...) maar na het sluiten van de stembussen moet de wissel worden genomen van verschillen naar overeenkomsten. Van campagne-mode naar coalitiemode.”

■ LEKKAGE

Maar hoe krijg je bijvoorbeeld links en rechts in de ‘coalitiemode’, als rechts over links zegt: “Als je links het beheer over de Sahara geeft, is binnen de kortste keren het zand op” (VVD-leider Mark Rutte). Dat Paars-plus (VVD, PvdA, D66 en GroenLinks) zo snel mislukte, was daarom geen verrassing.

Intussen konden zelfs ervaren Binnenhof-watchers geen peil trekken op wat er achter de gesloten deuren plaatsvond. De horde politieke journalisten trok regelmatig als hongerige wolven door de gangen van het parlement op zoek naar een ‘brokje’ nieuws. “Het enige wat er te melden is, is dat er niets te melden is”, zo stuurde menig woordvoerder de horde weer terug naar het redactiehok. ‘Lekkage’, want zo heet nu eenmaal het dikwijls bewust doorgesijpelde nieuws, was er zeker in het begin weinig. En als het er was, stond het als eerste op de onderhandelingsagenda en moest er boete worden gedaan door de ‘lekkende partij’. Het grootste lek was natuurlijk de brief van co-onderhandelaar Ab Klink van het CDA. In zijn ontboezemingen aan de fractiegenoten kon heel Nederland lezen hoe weinig vertrouwen hij had in de onderhandelingen over een kabinet van VVD en CDA met ‘gedoogsteun’ van de PVV. Hij schreef dat “een politieke samenwerking met de PVV voor ons geen begaanbare weg is en zou moeten zijn”. De gevolgen waren enorm: de formatie van een rechtse coalitie liep stuk, maar werd hervat nadat Klink besloten had op te stappen. Wie het nog niet wist, wist het nu: openheid is in de formatie vaak een handicap.

■ MIJNENVELD

De brief van Klink maakte ook maar weer eens duidelijk hoe in de politiek elk woord wordt gewogen, en hoe snel de een de ander verkeerd begrijpt. Formeren is een delicaat proces en vereist

behoedzaam laveren in een politiek mijnenveld. Herman Tjeenk Willink, een van de informateurs, verwees naar een uitspraak van een voorganger, Marinus Ruppert: “Je moet voorkomen dat iemand gedwongen wordt ‘ja’ te zeggen, want dan zeggen ze zeker ‘nee’.”

Zelfs de CDA-fractie klaagde op enig moment over de gebrekkige informatie van de eigen onderhandelaar Maxime Verhagen. Die klapte vervolgens een beetje uit de school in de hoop dat het binnenskamers bleef en dat daarmee de informatieonrust gesust was. Maar Verhagen overkwam hetzelfde als later Klink: de volgende dag waren zijn woorden al via de media wereldkundig gemaakt.

De informateurs gaven af en toe wel rechtstreeks iets prijs. Meestal bleef de beeldspraak hangen, maar was er van echte informatie geen sprake. Informateur Ivo Opstelten waagde zich niet aan voorspellingen over het formatieproces: “Aan de finish wordt de winst-en-verliesrekening opgemaakt. Als roeier weet ik dat het vaak toch aankomt op het halen van de laatste honderd meter.” Zijn woorden bleken al snel profetisch.

■ SUBTAFEL

Politieke taal is moeilijk te vertalen. Het gaat dikwijls om dat wat er níét wordt gezegd. Als de gesprekken ‘constructief’ verlopen, is er meestal een hoop heisa aan tafel. En als ze ‘er bijna uit zijn’ en ‘de laatste puntjes op de i nog wat tijd vergen’, dan weet je dat het nog een hele klus wordt om de onderhandelaars op één lijn te krijgen. Politieke woordenboeken zijn er nauwelijks.

In een kabinetsformatie worden nieuwe woorden en begrippen uitgevonden of komen oude weer onder het stof vandaan. En zo is het ook nu weer. Dit keer dook opeens het woord *hoofdtafel* op.

Als de gesprekken ‘constructief’ verlopen, is er meestal een hoop heisa aan tafel. En als ze ‘er bijna uit zijn’, wordt het nog een hele klus.

Het verwijst naar de tafel waaraan de eerste onderhandelaars – de partijleiders – overleggen. De hoofdtafel schuift regelmatig onderwerpen door naar de ‘subtafel’. Daar worden kwesties nader uitgewerkt. Aan deze tafel zitten de secondanten, de leden uit het formatieteam van een partij. In welertermen zou je spreken van de ‘kopman’ en zijn ‘meesterknechten’. Zo is er een subtafel

‘binnenlandse zaken’ of ‘buitenlands beleid’. Is een onderwerp afgerond, dan gaat het weer naar de hoofdtafel, waar de kwestie wordt ‘afgehamerd’ of ‘geparkeerd’. Deze onderhandelingsmethode is uiteraard niet nieuw, maar de woorden *hoofdtafel* en *subtafel* zijn dat wél. Je zou trouwens misschien denken dat een partij die niet mee-regereert maar een kabinet wel gedooft, zoals de PVV, aan een ‘bijzettafel’ zit. Maar over bijzettafels wordt gek genoeg in de formatie juist weer niet gesproken. Sterker nog, Geert Wilders zit als onderhandelaar gewoon aan de hoofdtafel.

■ OVER RECHTS

Al direct na de verkiezingen buitelden de varianten over elkaar heen. De term *Paars-plus*, waarmee in 2010 dus een coalitie tussen de VVD, PvdA, D66 en GroenLinks bedoeld werd, is eerder gebruikt. Wim Kok, oud-PvdA-premier, doelde in 1994 met die term op Paars (de liberalen – blauw – samen met de sociaal-democraten – rood) in combinatie met de christen-democraten (CDA).

En dan werd er nog gesproken over de ‘Roemer-variant’, genoemd naar de fractievoorzitter van de SP in de Tweede Kamer, Emile Roemer, die een coalitie bepleitte tussen PvdA, CDA, SP en GroenLinks. En er was het ‘centrum-kabinet’ of ‘middenkabinet’. Of een kabinet ‘over rechts’. ‘Over rechts’? Hier lijkt de populaire voetbaltaal inspirerend te zijn geweest: tijdens het wereldkampioenschap in Zuid-Afrika, dat samenviel met het begin van de formatie, hoorden we vaak genoeg dat een aanval ‘over links’ of ‘over rechts’ ging. Waarom dan een kabinet niet? In dezelfde jolige voetbalsfeer kwam aanvankelijk het ‘Oranjekabinet’ naar voren, een combinatie van VVD en PVV (en

zelfs *Trots op Nederland*, dat de kiesdrempel niet heeft gehaald).

Cohen moest van een coalitie van de vijf partijen uit het brede midden niet veel hebben: een ‘verlegenheidsoplossing’ noemde hij dat. En met de nodige jaloezie keek hij naar het CDA, dat eerst niet wilde regeren maar er uiteindelijk toch – met gedoogsteun van de eerder door het CDA verguisde PVV – met de

VVD-fractieleider Mark Rutte na een gesprek met informateur Ivo Opstelten.

buit vandoor leek te gaan. Cohen (door Rutte treiterig “de vroedvrouw van de samenwerking CDA-VVD-PVV” genoemd) had de pest in en citeerde mopperend een tekst uit de Bijbel: “Het is Jakobs stem, maar het zijn Esaus handen om een bord linzen, om de macht.” Waarmee Cohen bedoelde dat het CDA zich anders voordeed dan het feitelijk is: belust op regeringsmacht.

■ GEDOGEN

Het is al enkele keren gevallen: het woord *gedoogsteun*. *Gedogen* hoort echt thuis in onze Nederlandse politieke cultuur. Het is van alle tijden. Het betekent zoiets als ‘niet meedoen, maar er ook niet tegen zijn’. In 1973 speelde het woord een grote rol bij informateur Jaap Burger, die de christelijke partijen wilde betrekken bij het kabinet-Den Uyl. En dit ondanks het feit dat Burger eigenlijk niets van christelijke partijen moest hebben. Hij zei eens: “Afspraken met confessionelen zijn ‘scheten in een netje’.”

Ook onlangs kwam het begrip weer om de hoek kijken, bij de onderhandelingen om VVD, CDA en PVV met elkaar te laten samenwerken. Daartoe moest er naast een regeerakkoord ook een ‘gedoogakkoord’ komen, waarin de aard van de gedoogsteun minutieus vastgelegd wordt. (Zie ook Jan Kuitenbrouwers column ‘Gedooogsteun’, in het vorige nummer van *Onze Taal*.)

■ LUBBERIAANS

Voor taalliefhebbers moet het tijdens de formatie af toe moeilijk zijn geweest om de ogen droog te houden. Want er zijn heel vreemde woorden en nog vreemdere zinnen voorbijgekomen. Een flinke duit in het zakje deed oud-premier Ruud Lubbers, die plots in de rol van in-

formateur op het toneel verscheen. Aan hem hebben we het lubberiaans te danken, een onbegrijpelijke taal die velen van de straat hield. “Voor de voet weg moet dit probleemveld worden neergetunneld in een motie om langs deze weg in lijn met de afspraken met het kabinet al zwaluwstaartend de pijnpunten snelstens en bestens af te concluderen”, zo citeerde *Trouw* Lubbers ooit. In het lubberiaans heeft een woord zó veel betekenissen dat zelfs de bedenker van deze taal soms niet meer weet welke uitleg precies de bedoelde is. In deze formatie zei hij tijdens een overleg met de Tweede Kamer dat in zijn informatiepoging “geen duisterheden” zaten. De kenners van het lubberiaans veerden onmiddellijk op: er is dus iets wat juist níét klopt en heel duister is. En jawel, het duistere kwam enige tijd later. Lubbers was toen geen informateur meer maar weer ‘gewoon’ CDA-lid. In een uitvoerige brief aan de CDA-leiding – die ook uitlekte – bepleitte Lubbers een ‘time-out’. Lubbers vond dat er ook nog eens naar een andere optie gekeken moest worden en niet alleen naar een coalitie tussen de VVD en het CDA met gedoogsteun van de PVV. Zijn afkeer van de PVV liet hij doorschemeren door aan het eind van zijn brief te schrijven: “Vandaar dat mijn standpunt zich ontwikkelde tot ‘neen, tenzij’.” Waarmee Lubbers zei tegen samenwerking met de PVV te zijn, hoewel hij eerder, zo schrijft hij, “ja, mits” dacht.

■ NIET LOS VAN BELEID

Memorabele zinnen kwamen verder van informateur Jacques Wallage, die samen met Rosenthal keek naar de Paars-plus-optie. “Het is echt menens deze dagen. In besloten vierkante meters wordt van alles geleverd en gebakken, maar geen

lieverkoekjes”, zei Wallage, om aan te geven dat de onderhandelingen niet eenvoudig zouden zijn.

Maar een eervolle vermelding voor bijzonder taalgebruik gaat vooralsnog toch naar Rosenthal. Hij begon als informateur, direct na de verkiezingen, eerst alleen. Hij gaf aan dat de situatie in het land, vooral ook economisch, ernstig is. Rosenthal benadrukte dat je samenwerking in het kabinet “niet los kunt zien van beleid”. Zijn methode was dan ook, zo legde hij tijdens een persconferentie uit, om “evenhanded” te gaan werken. En hij legde het in het Engels uitgesproken woord uit: “Dat wil zeggen: ik werk gewoon de gesprekken een voor een af en in volgorde van grootte van de partijen.” Vervolgens beloofde Rosenthal daadkracht: “Wij werken om vooral met elkaar noten te kraken.”

“Formeren is faseren”, zei informateur Tjeenk Willink. Formeren gaat stap voor stap en dat kost tijd, zeker bij deze formatie, die niet de kortste zal worden. De woorden waarmee die begeleid wordt, wijzen daar ook al op, en dan hebben we ze nog niet eens allemaal genoemd. Want we hebben nog de ‘vrije kwesties’, de ‘loyalisten’, de ‘dissidenten’, de ‘VVD-piketpalen’, ‘wel bewegen’ en ‘niet bewegen’ – al met al een flinke lijst met termen en begrippen. Maar de mooiste uitspraak is wel die van Job Cohen, die op een onbewaakt ogenblik zei: “De formatie is pas klaar als-ie klaar is.” ■

De laatste hand aan dit artikel werd gelegd vlak nadat Ivo Opstelten voor de tweede maal was benoemd als formateur.

(advertentie)

‘Ik wil gelezen worden!’
Multatuli

EIGEN BEHEER
Nieuwpoortkade 2a
1055 RX Amsterdam

Voor uw uitgave in eigen beheer

gelegenheidsuitgave
proefschrift
dichtbundel
verhalen
levensbeschrijving
roman
etc.

Wilt u meer weten?
020 60 60 701 of eigenbeheer@euronet.nl
website: www.eigenbeheer.nl

Licht(e) verstandelijke handicap

? Spreek je van 'kinderen met een licht verstandelijke handicap' of van 'kinderen met een lichte verstandelijke handicap'?

! 'Kinderen met een lichte verstandelijke handicap' is juist. *Lichte* is een bijvoeglijk naamwoord bij *handicap*, of beter gezegd bij de woordgroep *verstandelijke handicap*. Van die (verstandelijke) handicap wordt gezegd dat hij licht is; *licht* krijgt een *e* omdat het voor een *de*-woord staat. In 'kinderen met een licht verstandelijke handicap' is *licht* als bijwoord gebruikt, dat iets zegt over *verstandelijk*. De handicap zou dan 'in lichte mate verstandelijk' zijn en voor de rest van een andere aard, en dat is geen gewone manier van zeggen.

Licht is wel juist in zinnen als 'Deze kinderen zijn licht verstandelijk gehandicapt.' Hier wordt bedoeld: ze zijn verstandelijk gehandicapt, in lichte mate. Omdat *licht* hier iets zegt over een bijvoeglijk naamwoord (namelijk *gehandicapt*), is het een bijwoord en blijft de *e* weg.

Halteren

? Laatst zag ik een tijdelijk verkeersbord met de tekst "Let op! Bus halteert op rijbaan." Is *halteren* een bestaand werkwoord?

! Ja, *halteren* is onder meer opgenomen in de grote Van Dale (2005), met de omschrijving "stoppen bij een halte". (Dit *halteren* rijmt op *asfalteren*; het moet niet verward worden met *halteren* in de betekenis 'oefenen met een halter'.)

Halteren is alleen geen alledaags woord. Het heeft zelfs iets plechtigs, en kan op zo'n bord wat dikdoenerig aandoen. Wel is *halteren* specifiek dan *stoppen*: bij een bord met 'Bus stopt op rijbaan' ontbreekt de informatie dat dat stoppen ter hoogte van een halte gebeurt, waarbij passagiers kunnen in- en uitstappen. *Halteren* is een kort woord waarin die informatie wél zit, en daarom is het toch wel geschikt voor verkeersborden.

Halteren: een goed Nederlands woord?

Frans(e) dichter, Nederlands(e) cabaretier

? Voor mijn gevoel is 'Arthur Rimbaud was een Frans dichter' een normale zin, maar 'Theo Maassen is een Nederlands cabaretier' niet: ik zou een *e* toevoegen na *Nederlands*. Is dat verschil te verklaren?

! Niet helemaal. Er zijn geen duidelijke regels voor het al dan niet schrijven van de buigings-*e* na een aardrijkskundig bijvoeglijk naamwoord dat voor een persoonsaanduiding staat. In elk geval is zowel een *Frans dichter* als een *Fransse dichter* juist, en zowel een *Nederlands cabaretier* als een *Nederlandse cabaretier*.

Maar de *e* kan niet bij alle combinaties van dit type achterwege blijven. Het weg-blijven van de *e* lijkt vooral voor te komen bij mannelijke, traditionele functies, die vrij algemeen 'erkend' zijn als een vak met een zekere status, in culturele of historische zin bijvoorbeeld. Gevallen als een *Deens gravin*, een *Weens lasser* en een *Brits keeper* zijn vreemd.

Als beide vormen mogelijk zijn, is bij de versie mét buigings-*e* doorgaans geen sprake van een bijzondere betekenis; het gaat, in het geval van een *Fransse dichter*, heel neutraal om een dichter die Frans is. Wie een *Frans dichter* gebruikt, geeft er een andere betekenisnuance aan – al is die moeilijk te omschrijven. Het heeft er vaak mee te maken dat de dichter als dichter typisch Frans is, dat hij als zodanig de geschiedenis in is gegaan, en/of dat hij behoort tot de 'stroming' van Franse dichters.

Voor al bij die laatste nuance is de combinatie op te vatten als een soort eenheid, een categorieaanduiding; daardoor gelden de gewone regels voor het verbuigen van bijvoeglijke naamwoorden minder sterk. Als de categorie waartoe iemand behoort er in de context minder toe doet, en er geen sprake is van een vaste eenheid, is de versie met *e* gewoner: 'In Parijs zag ik een beeld van een Franse dichter.'

Er zitten dus allerlei nuances aan de kwestie. Die gelden bovendien sterker voor Franse dichters dan voor Nederlandse cabaretiers en Weense lassers; dichters hebben nu eenmaal een meer tot de verbeelding sprekende geschiedenis dan cabaretiers of lassers, en vormen veel meer een categorie.

Burgemeester/burgermeester

? Waarom is het *burgemeester* en niet *burgermeester*? Zo iemand is toch de 'meester van de burgers'?

! Volgens etymologische naslagwerken is deze kwestie niet helemaal opgehelderd.

Ahmed Aboutaleb: burgemeester of burgermeester?

In de schrijfwijze *burgemeester* wordt in elk geval niet uitgegaan van het woord *burger* maar van *burg*, een verouderde vorm van *burch* in de betekenis 'stad' of 'wijk'. De *e* na *burg* staat er om de uitspraak te vergemakkelijken.

Maar daarmee is niet alles gezegd. De vrij gangbare schrijfwijze *burgermeester* is immers ook logisch te verklaren ('meester van de burgers') én heeft bijna even oude papieren als *burgemeester*. Al in de Middeleeuwen kwamen beide varianten voor: de oudst bekende vormen zijn *borghmeester*, *burchmeester* en *borgermeester*, aldus het *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*.

Al in het Middelnederlands bestonden er dus twee varianten, en taalkundig gezien zijn ze even goed te verdedigen. Toch is *burgemeester* uiteindelijk de juiste vorm geworden, omdat die vaker voorkwam dan *burgermeester*. Maar dat is dus min of meer een kwestie van toeval.

Het is beter dat/als er ...

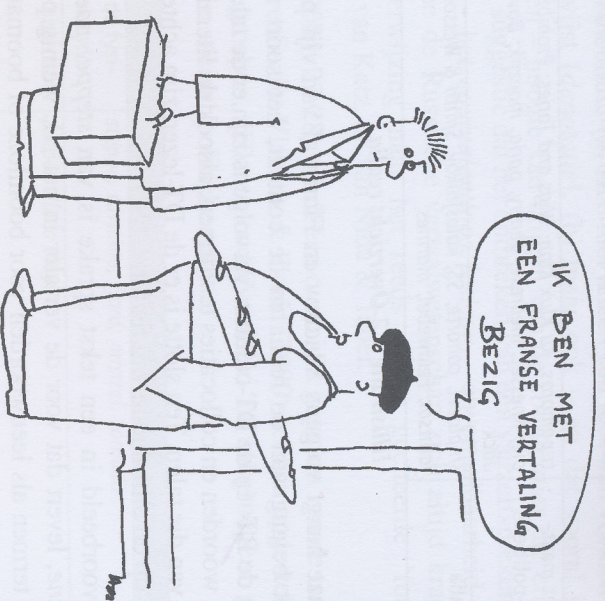
? Wat is juist: 'Het is voor iedereen beter dat er snel een oplossing komt' of 'Het is voor iedereen beter als er snel een oplossing komt'?

! Zowel *als* als *dat* is in deze zin mogelijk. Wie *dat* gebruikt, lijkt erop te rekenen dat er een oplossing zal komen. De zin met *als* impliceert vooral een voorwaarde waaraan voldaan moet worden om iets te laten slagen. *Dat* klinkt dus iets stelliger dan *als*. De strekking van de twee versies is verder grotendeels hetzelfde: het is in beide gevallen niet duidelijk óf er een oplossing komt – maar dat zou wel beter zijn.

Meer taaladvies?

Op onze website vindt u zo'n 1500 taal-kwesties: www.onzetaal.nl/advies. De Taaladviesdienst is telefonisch bereikbaar op 0900 - 345 45 85 (zie ook het colofon).

echter de niet-Spaanstalige lezer, die wellicht beter gediend zal zijn van een omschrijvende vertaling als 'het centrale stadsplein' of, minder specifiek, 'het stadscentrum'.

3.2.3. Grit (1997)

We sommen de vertaalprocedures op die Grit (1997) voor de vertaling van culturele referenties heeft bijeengebracht: handhaving, leenvertaling, benadering, omschrijving, kernvertaling, adaptatie en weglating. Zijn voorbeelden betreffen allemaal de vertaalrichting NL > EN.

1. Handhaving (transcriptie)

Soms is het gegeven simpelweg niet vertaalbaar, zeker als het om namen gaat, zoals *Sinterklaas*, *VRT*. Eventueel lichte aanpassing: *Limburgse vlaai* > *Limburg 'vlaai'*, *De Standard* > *The Standard*. Transcriptie kan zeker bij culturele referenties die internationaal of regionaal bekend zijn (*perestrojka*, *cowboy*). Via overname komen woorden in de andere taal terecht, bv. *NL saveen* van *EN to save*.

2. Leenvertaling

De brontaaluitdrukking wordt woordelijk vertaald, wat alleen kan als de deelelementen ook in de doeltaal voorkomen. Voorbeelden die Grit geeft, zijn: *States-General* > *States-General*; *Nederlands-Hervormd* > *Dutch-reformed*; *Delta-werken* > *Delta Works*; *Koninkrijk der Nederlanden* > *Kingdom of the Netherlands*. Zijn de laatste voorbeelden vrij transparant, bij de eerste stuip Grit aan dat ze wellicht niet zonder enige toelichting kunnen functioneren. Immers, *States-General* (als benaming voor het parlement) zal een Engelsman zonder historische voorkennis niet veel zeggen, en *reformed* is ambigu, aangezien het de vertaling kan zijn van de in Nederland voorkomende denominaties 'hervormd' en 'gereformeerd'. Een leenvertaling (of *calque*) is een lexicaal duplicaat van de brontaal, een "emprunt d'un syntagme étranger avec traduction littérale de ses éléments" (Vinay & Darbelnet 1966: 6). Voorbeelden zijn *FR fin de semaine* voor *EN week-end*, of *gratte-ciel* voor *skyscraper*.

3. Benadering

Men kiest voor een bestaande min of meer overeenkomende doeltaaluitdrukking als: *Hoge Raad* > *Supreme Court*; *Besloten Vennootschap* > *private limited company*. In algemene teksten kan men dit procedé aanwenden, omdat de precieze semantische inhoud er hier minder toe doet dan de situatietekening. Bij vakteksten echter moet men hiernee uitkijken, omdat de begrippen elkaar niet steeds dekken, wat juridische implicaties kan hebben. Zo heeft de Nederlandse Hoge Raad niet dezelfde bevoegdheden als de Amerikaanse Supreme Court. Een Nederlandse B.V. of Belgische bvba en een Britse *private limited company* komen juridisch niet helemaal overeen. Het betekenisverschil kan worden geneutraliseerd door de toevoeging dat het om een Nederlandse of Belgische pendant gaat: *private limited company under Dutch / Belgian law* (Grit 1997: 45-6).

4. Omschrijving (in de DT)

Omschrijving of definiëring is een veilig en vrij helder procedé. Voorbeeld: *Le Monde* versus *de Franse kwaliteitskrant Le Monde*; *Elfstedenocht* > *long-distance skating race in Friesland*; *Vlaams Belang* > *Flemish ultra-right-wing political party*. Deze methode is vaak noodzakelijk, zowel ter verklaring van denotatie (*Elfstedenocht*) als connotatie (*Vlaams Belang*).

5. Kernvertaling (vaak met hyperoniem)

Een kernvertaling of generalisatie geeft slechts de kern van de betekenis weer: *VRT* > *broadcasting company*; *nationale loterij* > *lottery*; *ASO*, *HAVO* > *sec-*

ondary school. Denotatief is dit adequaat, maar de couleur locale gaat verloren. Het is een alternatief voor de definitieve omschrijving (bv. 'Vlaamse publieke radio- en televisie-omroep') wanneer die er voor het doeltaalpubliek niet toe doet.

6. Adaptatie

Men vertaalt een culturele referentie uit de BT door een culturele referentie van de DT die dezelfde of een vergelijkbaar effect heeft bij de lezer, een functioneel equivalent dus. Voorbeelden: *Partij van de Arbeid* (NL), *Sp.a* (VL) > EN *Labour Party*; NL *HEMA* > EN *Woolworth*. Dit procedé wordt vaak gehanteerd bij literaire vertaling of vertaling van theaterteksten, maar ook in zakelijke teksten kan het nuttig zijn.

7. Weglating

Is de denotatie voor de doelgroep irrelevant, dan kan de vertaler kiezen voor weglating. In een zin als *Na de tsunami bezocht een delegatie van kamerleden voor de VLD, Sp.a en CD&V het rampgebied* kan de vertaler best oordelen dat die politieke partijen voor de doelgroep niet ter zake doen: *A delegation of Belgian M.P.'s visited the flooded area*.

Grit wijst erop dat deze procedés ook vaak in combinatie voorkomen. Enkele voorbeelden van vertalingen NL > EN met de combinatie 1 + 4 (*De Telegraaf* > *the conservative daily paper 'De Telegraaf'*; *de VAB* > *the Flemish Touring Club*), 2 + 4 (*Raad van State* > *The Council of State, the senior advisory board to the Crown*), 1 + 2 + 4 (*hagelslag* > *hailstorm*), *chocolate sprinkles used as sandwich filling*), 1 + 3 (*oliebol* > *'oliebol', the Dutch doughnut*), 2 + 3 (*SERV* > *Socio-Economic Council Flanders, the Flemish counterpart of the National Economic Development Office*).

In Jooen (2004) wordt de taxonomie van lexicale procedés gereduceerd tot in essentie drie operaties die te maken hebben met de betekenisomvang: gelijk, meer, minder. Ze vertrekt van de neutrale situatie (A) van handhaving (letterlijke overname of *semantisch equivalent* – type NL *Klein Duimpje* > DU *Hänsel*), waar eigenlijk vijf van Grits categorieën bij ondergebracht zouden kunnen worden: handhaving, leenvertaling, benadering, omschrijving, en – mocht er bij Jooen ook sprake zijn van functionele equivalentie – adaptatie. Vervolgens is er algemenere referentie via hyperonimiserings of veralgemening (B), waar Grits kernvertaling onder past (type NL *Vara* > EN *Network TV*). Ten slotte is er specifiekere referentie via hyponymisering (C): type NL *het Oosten* > EN *East Germany*. Voor zover ik zie, is daar bij Grit geen pendant voor.

Procedé B wordt gekozen als de vertaler het belang van distinctieve kenmerken of associaties voor een goed begrip van de passage niet hoog schat. C wordt gekozen als die juist wel essentieel zijn.

3.3. Taalgelijkenis en de valstrikken van de interferentie

3.3.1. Lexicaal

De vormelijke gelijkenis tussen woorden in verschillende talen suggereert een gelijklopende indeling van de werkelijkheid, maar soms is dat ten onrechte. Het zijn die – soms subtiele – verschillen in afbakening van woordbetekenis die de vertaler op het verkeerde been zetten. Men heeft het wel eens over 'verwarrende verwanten', maar vaker nog over 'valse vrienden' (*false friends, faux amis, ...*), een enkele keer ook wel over 'dwaalduiders' (Hendrickx 1987).

Het gaat over woorden in verschillende talen met een zo grote (formele) gelijkenis en vaak vergelijkbare oorsprong, dat we gemakkelijk geneigd zijn ze ook gelijk te schakelen qua betekenis, en ze te beschouwen als vertaal-equivalenten. De definitie van Vinay & Darbelnet van FAUX-AMIS luidt:

Mots qui, d'une langue à l'autre, semblent avoir le même sens parce qu'ils sont de même origine, mais qui ont en fait des sens différents par suite d'une évolution séparée. (1966: 9)

In het hierna volgende lijstje met voorbeelden staan de verwarrende verwanten NL/andere taal in de middenste kolommen naast elkaar in *curstief*:

ENG	NL	ENG	NL
current, topical	<i>actueel</i>	<i>actual</i>	eigenlijk, feitelijk
to check, to supervise	<i>controleren</i>	<i>to control</i>	beheersen, in bedwang/toon houden
rough, broad	<i>globaal, 'niet in bijzonderheden gaand'</i>	<i>global</i>	wereldwijd
photocopy	<i>kopie</i>	<i>copy</i>	exemplaar
by any chance	<i>eventueel</i>	<i>eventually</i>	uiteindelijk

Illustratie 3.3 Valse vrienden ENG - NL

DU	NL	DU	NL
dürfen	mogen	mögen	graag hebben
es wagen	dürven	dürfen	mogen
eine Schachtel	doos	die Dose	blik
der Ofen	kachel	die Kachel	tegel
der Nebel	mist	der Mist	mest, rotzooi

Illustratie 3.4 Valse vrienden DU - NL

- (1) Are the Americans there to protect the Haitians or just to control them? (NL in toom te houden)
- (2) Dat is de *definitieve* biografie van Mitterrand. (NL de ultieme biografie)
- (3) De aandelen daalden *dramatisch*. (NL drastisch, spectaculair)

Soms speelt bij de wederzijdse beïnvloeding of interferentie gelijkenis van vorm én betekenis een rol: *sparcs / schars*, in de vertaling van Eng. *sparse*, 'schars'.

- (4) In Zuid-Afrika verwijdert men momenteel duizenden uitheemse bomen die de *sparse* watervoorraden uit de grond zuigen. (vertaald in DM 13 mrt 04 uit *The Independent*)

Vergelijk ook nog de verwarrrende verwanten EN *sensible* ('verstandig') // DU *sensibel* ('sensitief') of EN *sympathetic* ('sympathiserend') // FR *sympathique*, NL *sympathiek* ('aardig') (Baker 1992: 26).

3.3.2. Structureel

Ook grammaticale constructies kunnen misleidend verwant zijn, en zo tot interferentie leiden. Bloemen & Segers (2003: 72) geven het voorbeeld waar een zinsconstructie uit de brontaal overgenomen wordt in de doelt tekst, ondanks het feit dat de doeltaal hiervoor andere oplossingen heeft:

- (5) a NL Hij stierf in 1999
 b DU *Er starb in 1999
 c DU Er starb 1999
 d DU Er starb im Jahr 1999

Het volgende voorbeeld is geïnspireerd op Delisle e.a. (1999: 148)

- (6) a NL Hij is hier sedert gisteren
 b EN *He *is* here since yesterday
 c EN He has been here since yesterday

3.4. Grenzen aan de vertaalbaarheid

3.4.1. Argumenten tegen onvertaalbaarheid

In de vorige paragrafen zijn een aantal argumenten aangevoerd die pleiten tegen linguïstische of culturele onvertaalbaarheid. We wezen ten eerste op het principe van formuleerbaarheid dat zegt dat in principe in alle talen alles gezegd kan worden. Aangezien bovendien een woord of uitdrukking nooit geïsoleerd staat, is er altijd contextuele informatie om te disambigueren (bv. *school* in *Liesje was te laat op school / De duikboot kwam terecht in een school wissen*). Zoals het laatste voorbeeld overigens meteen ook illustreert, zijn ambiguïteit en connotatieve verschillen ten slotte niet beperkt tot het intertaalge, maar komen ze ook voor binnen een taal(gemeenschap).

De lont wordt uit de discussie getrokken als we de kwestie zo formuleren: verschillen kunnen weliswaar zorgen voor vertaalproblemen, maar problemen is niet hetzelfde als onmogelijkheden. Immers, problemen kunnen opgelost worden, en voor oplossingen zijn er werkwijzen en procedés (als onderdeel van het vertaalproces). Die werkwijzen kunnen getraind worden.

Er zijn natuurlijk graden van 'vertaalgemak'. In het algemeen bevat een tekst met een esthetische functie meer hindernissen voor een veilige overtocht naar een andere taal dan een tekst met een louter informatieve functie, op dat punt komen we nog terug in 3.4.2 en hoofdstuk 4. Dat houdt dus in dat zowel vertaalbaarheid als onvertaalbaarheid relatieve concepten zijn: in principe is alles vertaalbaar, maar niet onbeperkt.¹¹

¹¹ Een historisch overzicht van de (on)vertaalbaarheidsdiscussie biedt De Pedro (1999).

3.4.2. Vertaalprobleem bij vormgerichte teksten

3.4.2.1. Algemeen

Het vertaalbaarheidsprincipe wordt wellicht het meest op de proef gesteld bij teksten die het van de **vorm** moeten hebben. *Gedichten* kenmerken zich door versvoet (metrum), alliteratie, rijm enz., zaken die nauw samenhangen met de gebruikte taal. Literaire teksten in het algemeen maken gebruik van de vorm, maar *reclame teksten* doen dat ook, of ze bedienen zich van woordspelingen, die ook weer geënt zijn op de conventies van een specifieke taal. Hoe vertaal je bv. [spottend over een kledingzak]:

(1) Eerst kleden ze je aan, maar dan kleden ze je weer uit!

3.4.2.2. Compensatie

De creatieve vertaler kan ook deze beperkingen te boven komen, vooral als hij (m/v) zich kundig weet te bedienen van het procedé van de **compensatie**, waarbij weglating en toevoeging gecombineerd worden. Van den Broeck hierover (1999: 199):

met deze verschuivende techniek gelukt het de vertaler soms, noodzakelijk verlies in een bepaald tekstsegment (bv. de onmogelijkheid om een woordspel als woordspel te vertalen, de gemiste kans om klankharmonie adequaat te reproduceren enz.) door winst in een voorafgaand of volgend tekstsegment goed te maken.

In een studentenopdracht moesten voor een gelijkaardig probleem als in (1) oplossingen gezocht worden. De in het Frans te vertalen passage luidde als volgt:

(2) Fruitella, uit je truijfe, fruitje.

Er is impliciet sprake van een handeling die erin bestaat het snoepje uit zijn verpakkingpapier te halen, maar ‘de connotatieve kleuring van klank en rijm en de licht erotiserende boodschap moeten evenzeer overgebracht worden’ (Rooryck 2000: 27). De studenten hadden soms creatieve voorstellen:

- (3) a Il est bon mon bonbon. [Hij is lekker mijn bonbon]
 b Ote ta chemise, friandise. [Doe je hemd uit, snoepje]

- c Fruitella déshabille-toi. [Fruitella kleeft je uit]
 d Tu m'emballes, j'te déballe. [Jij pakt me in, ik pak je uit]

Het laatste is een voorstel van de docent zelf, met supplementaire woordspeling ten behoeve van het Franse publiek dat dubbelzinnigheden met woorden doorgaans wel weet te appreciëren.

Hollander (1988: 58) geeft een Spaanse vertaling voor de Duitse allitererende slogan in (4a):

- (4) a Milch macht Müde munter
 b Melk maakt vermoeide [mense]n monter (= vrolijk)

De min of meer letterlijke weergave in het Spaans zou zijn:

- a La leche despabila a los cansados
 b [De] melk wakkerert aan DO-markerder [de] vermoeide [mense]n

De volgens Hollander adequatere vertaling compenseert voor de verloren m-alliteratie met een l-alliteratie:

- (5) La leche - delicia de los listos
 [De] melk - (een) genot voor [de] verstandige mensen

Reclameslogans voor melk zijn blijikbaar erg inspirerend, want ook Van Leuven-Zwart (1992: 116-7) geeft een sprekend voorbeeld:

- (6) NL Met Melk Meer Mans.

De compenserende Engelse vertaling luidt:

- (7) EN Drinka pinta milka day.

Door wat te spelen met (uitspraak en spelling van) het Engels ontstaat een woordbeeld dat de verloren gegane m-alliteratie compenseert met een soort van rijm, met het staccato van de eerste drie woorden. De boodschap is vervangen, het effect van deze persuasieve tekst echter wordt gered. Vorm wint het op inhoud, want de vorm is deel van de boodschap. Dat geldt zoals reeds gezegd in de eerste plaats voor poëzie, en in de volgende vertaling van Paul Claes wordt via compenserende mechanismen ondanks de semantische verschuiving toch de essentie van de regel uit *Ma bohème* van Rimbaud behouden in de vertaling (voorbeeld aangebracht door G. Rooryck):

- (8) FR Mes étoiles au ciel avaient un doux froufrou.
 (9) NL De hemelsterren zoemden zoet bij mijn bezook.

De [u]-assonantie blijft bewaard (en wordt zelfs over drie woorden verspreid), de herhaling ('froufrou') wordt meer dan gecompenseerd door het allitererende

en assonerende *zoe*-. Subtiel wordt het verlies van de bezitsaanduiding bij het eerste nomen gecompenseerd door toevoeging bij het tweede.

3.4.2.3. Creatieve taalexplotatie

In plaats van te compenseren kun je ook de taal en de conventies naar je hand zetten. Zo lichte vertaler Ernst van Altena in zijn Nederlandse vertaling (1995)¹² van de 14^e-eeuwse *Canterbury Tales* van Geoffrey Chaucer de hand met enkele vaste wendingen (*op stel en sprong, heer en meester*), om toch maar het rijmschema te kunnen behouden. In dat boek komen allerlei figuren die op pelgrimstocht zijn naar Canterbury, en een verhaal vertellen. Een daarvan is de klerk, en in de proloog tot zijn verhaal heet het: [7921-25]

- (10) In Godsnaam, wil je je tot ons nu keren?
Dit is niet het moment om te studeren.
Doe ons een leuk verhaal **op sprong en stel**,
Volgens de regels van 't gekozen spel,
Maar geef ons goede waar voor onze centen.

In het verhaal zelf flikt hij het kunstje nog een keer: [7971-72; 7978-81]

- (11) In West-Italië is er een dal,
Daar waar de koude Viso zich verheft, ...
Eens was daar een markies **meester en heer**,
Zoals zijn voorvaad'ren dat vóór hem deden.
Gehoorzaam, rustig, wars van elk verweer,
Leefden zijn onderdanen er in vrede.

Om rijm en versvoet te laten kloppen, gaat hij op een gegeven moment zelfs over tot een revolutionaire woordsplitsing: [8328-31]

- (12) Niet in Saluzzo slechts, dus in de stad,
Lag steeds haar goede naam op aller lippen,
Welnee, ook ruim daarbuiten op het **plat-**
Teland sprak men: 'Wie kan er aan haar tippen?'

¹² Amsterdam: Ambo. Hier geciteerd naar de editie van 2005, in een uitgave van De Morgen.

4. VERTALEN

4.1. Tekstsoort en

In de discussie over eisen die aan een vertaling worden gesteld, wordt vaak rekening gehouden met het bestaan van bepaalde tekstsoorten. Het is van zoiets als een vertaling in het algemeen, maar ook van een bepaalde tekstsoort vertaald. Een tekstsoort kan bijvoorbeeld gelden, kunnen niet zomaar overgenomen worden. Het maakt heel wat verschil uit of er nu gaat om een sonnet, een roman of een sonnet worden. Het is van belang om te weten hoe men een tekst te produceren die aan de eisen van een tekstsoort *waardig* is.

We zagen al bij de behandeling van de keuze voor een vertaling van een cultuur (1997) betreft de procedés m.b.t. reactie van de **adaptatie** wordt vaak gebruikt, maar ook in zakelijke teksten kan het van belang zijn om de juiste teksten aanwenden, maar is minder

Bij het vertalen van verschillende teksten worden conventies van de verschillende culturen genomen. Nemen we het voorbeeld van een constructie met 'ik' volstrekt gewone, vergelijkbare Duitse en Nederlandse teksten. Een onpersoonlijke constructie, een passief 'wij': *Wij zijn van mening, hieruit kan worden afgeleid*. Wetenschappelijke teksten is 'ik' uit de context equivalent van 'wij'. Maar ook Engelse teksten hebben vaak een passief constructie prefereren.

Hollander (1988: 35) geeft het voorbeeld van een bijsluitersbrieven. Dat bedrijf is in de bijsluitersmarkt, en wil dat de bijsluitersmarkt plaatselijke markt. Volgens Hollander geeft de "gewoonlijk vrij uitgebreide informatie over de eigenschappen, de indicaties en contra-indicaties, eventuele bijwerkingen en risicofactoren" algemeen goed leesbaar, afgezien van v